

**İZMİR KUMAŞ DOKUMACILIĞI İLE İLGİLİ
CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVLERİ'NDE BULUNAN
BAZI BELGELER**

**SOME DOCUMENTS FOUND IN THE PRESIDENTIAL OTTOMAN
ARCHIVES ABOUT İZMİR FABRIC WEAVING**

*Ahmet AYTAÇ**

Özet

Türkistan'dan Anadolu'ya kadar dokumacılık Türklerle beraber gelmiştir. Halı, kilim gibi yaygın dokumalarının yanı sıra kumaş üretiminde de Osmanlı döneminde önemli bir üretim söz konusuydu. İzmir Osmanlı döneminde kumaş üretiminde haklı bir şöhrete sahip şehirlerden birisiydi. Gerek iç piyasaya gerek saraya gerekse dış piyasaya kumaş gönderilen İzmir'de kişisel üretimin yanı sıra son dönemlerde atölye ve fabrika tarzı üretiminde yaygın olduğu bilinmektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde İzmir kumaşları hakkında çok sayıda belge vardır. Makale kapsamında bu belgelerden bazıları incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Arşiv, dokuma, kumaş, iplik.

Abstract

From Turkistan to Anatolia, weaving came with the Turks. In the Ottoman period, there was an important production in the production of fabrics as well as carpets and rugs. İzmir was one of the cities that had a well-deserved reputation in fabric production during the Ottoman period. It is known that in İzmir, where fabrics are sent to both the domestic market, the palace and the foreign market, it is common in workshop and factory style production, as well as personal production. There are many documents about İzmir fabrics in the Presidency Ottoman Archives. Some of these documents will be examined within the scope of the article.

Key words: Archive, weaving, fabric, yarn.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Aydın / TÜRKİYE
cicimsumak@gmail.com ORCID: 0000-0001-5424-4607.

GİRİŞ

Tekstil sektörü geleneksel imalatını sanayi devrimi ile birlikte seri üretime dönüştürmüştür. Günümüzde ise insanlığın vazgeçilmez üretimlerinin başında gelmektedir. Teknolojinin de katkıları ile oldukça geniş fonksiyonel ürün yelpazesi ile önemli bir sektör olarak varlığını sürdürmektedir.

Elyaf, iplik, dokuma (örme/yapıştırma), boya, baskı, terbiye, model, renk, desen, kalıp, dikim gibi alanları kapsayan tekstil, nano teknoloji alanında da hızla gelişimini sürdürmektedir.

Tekstil ve hazır giyim sanayi 1970'lerin başından itibaren önemli gelişmeler kaydetmiş, günümüzde bu sektöre ait tasarım ve kişisel zevklere göre kullanımın belirleyici olması sebebiyle çok hızlı büyüyen sektörler arasındaki yerini almıştır. Ülkelerin refah düzeylerinin artması, konut inşasındaki yükseliş, turizm sektörünün hızla ivme kazanması ve destinasyon turizminin gelişmesi, tüm alt sektörleriyle beraber tekstil sektörüne olan ihtiyacı artırmış ve sektör hızla büyümüştür¹.

Sanat dilinin 20. yüzyıl biçimlenmesinde öne çıkan Bauhaus, tekstilin gelişen teknikleri ve yenilenen materyal çeşitliliği ile sanatçının yaratı arayışına yön veren bir bakış açısı kazanmasında büyük rol oynamıştır².

Anadolu'nun farklı bölgelerinde yapılan arkeolojik araştırmalar, zengin bir dokuma geçmişine sahip olduğunu göstermektedir. Türk tekstil el sanatlarının kökeninin, insanlık tarihi için önemli bir kavşak noktalarından biri olan Anadolu topraklarıdır. Bu bağlamda Türkiye'de zengin bir tekstil alt yapısı olduğu söylenebilmektedir³. Özellikle Osmanlı Devleti'nin gelişimi ile birlikte Anadolu adeta bir tekstil üretim merkezi olmuştur.

Osmanlı döneminde Anadolu şehirleri dokumacılığın, iktisadi faaliyetin önde gelen kollarından birini oluşturduğu bilinmektedir⁴. Osmanlı döneminde Anadolu'nun pek çok şehri adeta bir tekstil üretim merkezi konumundaydı. İstanbul saray için dokuduğu lüks kumaşları ve “*diba*” adı verilen “*atlas*”larıyla, Bergama, Soma, Denizli “*pamuklu*”larıyla, Bursa “*ipekli ve kadife*”leriyle, Ankara “*sof*” adı verilen yünlüleriyle, Amasya “*benek*” adı verilen desenli kumaşlarıyla ve Sakız Adası “*atlas*”larıyla, tanınmıştı⁵. Sivas, Kayseri, Uşak, Konya, Gördes, Bergama, Kula, Kütahya, Demirci, Dazkırı vd. gibi yerlerde “*halı ve kilim*” imalatı yaygındı.

¹ ANONİM, *Tekstil Sektörü Analiz Raporu ve Kılavuzu*, Ankara, 2021, s. 1.

² ÖZAY, Sühendan, *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*, Ankara, 2001, s. 49.

³ ÜSTÜNER GÜR, Sema, “Türkiye’de Tekstil Sanatının Bugünü”, *Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu*, 18– 0 Ekim 2018, Van, s. 1.

⁴ EMECEN, Feridun, “Cullâh”, *DİA*, C: VIII, İstanbul, 1993, s. 83-84.

⁵ AYTAÇ, Ahmet, “Osmanlı Dönemi’nde Bursa İpekçiliği, Dokumacılık ve Bazı Arşiv Belgeleri”, *Tarihin Peşinde*, Yıl: 7, Sayı: 13, Konya, Nisan 2015, s. 1.

İstanbul'un fethine kadar Bursa ve Edirne'de arşivler teşekkül etmiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı Arşivi'nde XIV. yüzyıl başlarından itibaren defterlere rastlanmaktadır⁶. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemleri hakkında ve özellikle ilk 150 yılına ait maalesef fazla arşiv belgesi ve malzemesi ulaşmamıştır. Savaşların, iç karışıklıkların, saltanat kavgalarının, Bursa ve Edirne'nin başkent olduğu yıllara ait belgelerin azlığı, Timur istilası, Bursa'da Bey Sarayı'nın yok olması, fetret devri saltanat kavgaları ve savaşları arşiv malzemelerinin azlığının nedenleri olarak sayılabilir⁷.

Bursa'nın başkent olduğu dönemler ve öncesine ait evraklar, Timur istilası sırasında yok edilmiştir. Edirne'nin yönetimin merkezi görevini üstlendiği zamana ait evrakların ise çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Özellikle Kanuni Dönemi'nden itibaren oluşan arşiv malzemesi oldukça düzenlidir⁸.

Osmanlı Devleti kumaş, kaliçe, kilim vb dokumaların kalite, dayanıklılık, renklerinin solmaz olması ve kumaş toplarının belli bir arşında yapılması için birtakım usul ve kurallar da koymuştur. Bunların iyi ve sağlam olmasından esnaf şeyh ile kethüdaları yani esnaf heyetleri sorumluydu. Ülkedeki dokuma ve kumaş tezgâhları her zaman kontrole tabi idi⁹.

Türk kumaşlarının XVI. yüzyılda bu kadar mükemmel olmasında, kontrollerin yanı sıra esnaf teşkilatı loncalarında rolü olmuştur¹⁰. Osmanlı Devleti'nde kalite ile alakalı ilk yasa düzenlemeleri, Fatih devrinde çıkarılan ve II. Bâyezid döneminde genel çerçevesi belirlenen "*İhtisab Kanunnâmeleri*"dir. Dokumaların kalitesini korumak için çıkarılmış olan şehir belediye kanunlarıyla (İhtisab Kanunnâmeleri) özellikle ipekli dokumalarda ipeğin ham halde elde edilişinden bükülüp boyanmasına kadar geçen her süreçte uyulması gereken kurallar standardize edilmiştir¹¹.

Türkler tarafından dokunan kumaşlar ise XVI. yüzyıldan itibaren İtalya'da çok beğeniliyor ve rağbet görüyordu. XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı Sarayı'na Hasburg elçisi olarak giden Ogier de Busbecq, Türk

⁶ GÖYÜNÇ, Nejat, "Defter", *DİA.*, c. IX, s. 90.

⁷ ÇETİN, Atilla, "Osmanlı Arşivinin Tarihçesi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Mayıs 1985, İstanbul, 1986, s. 64.

⁸ ZERDECİ, Hümeysra, <http://www.arsivcilik.com/Osmanli.htm>, 09.10.2008.12.17.

⁹ AYTAÇ, Ahmet; İLBAK, Merve, *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde El Dokumalarına Dair Önemli Kayıtlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 5.

¹⁰ TEZCAN, Hülya, "Bursa'da İpekçilik ve İpekli Dokumacılık", *Kültür Sanat Dergisi*, S: 35, Eylül 1997, s. 50.

¹¹ GÜRSÜ, Nevber, *Türk Dokumacılık Sanatı: Çağlar Boyu Desenler*, İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1988, s. 4.

ipeklilerinden şairane duygularla yüklü bir dille söz eder¹². XV. yüzyıl insanı için dünya çok genişlemişti ve fetihler, seyahatler, Doğu ile gelişen ilişkiler sonucu nefis bir Türk halısı evde, gemide, kilisede sanat eseri gibi sergilenir olmuştu¹³.

Fotoğraf: 1, Osmanlı dönemi kumaş (Fotoğraf: A. Aytaç arşivi).

Tafta, valâ, atlas, kutnu, kadife, kemha, seraser, futa olarak gruplanabilen kumaşlar XVI. yüzyıldan itibaren kaynaklarda geçmektedir. 1567 tarihli bir belgede kadın kaftanı yapımında kullanılan 90 cm boyunda, 6500 tellik, ipek, kutnu dokumalardan söz edilmekte, Hint, acem Bursa kutnularının perdahlanan kumaşlar olduğu en iyi kalitesine “*tekyeli*” denildiği belirtilmektedir¹⁴.

Osmanlı coğrafyasında hangi yörede, ne tür dokuma en kaliteli üretiliyor ise orada devlet adına görevlendirilen kişilerce dokuma yaptırılmıştır. Dolayısıyla belgelerden Osmanlı dönemi dokuma merkezleri de tespit edilebilmektedir¹⁵.

Osmanlı dokuma sanayinin başlangıcı ile ilgili net bir belge bulunmamakla beraber, İzmir ve civarı gerek tekstil üretimi gerekse liman şehri olmanın avantajı ile ihracat anlamında önemli bir güzergâh merkezi olarak dikkat çekmektedir.

İzmir’de Ödemiş ve Tire, dokumaları varlıklarını “el dokumaları” kapsamında az sayıdaki el dokuma tezgâhlarında sürdürmeye çalışmaktadır. Günün değişen yaşam koşulları nedeniyle zaman içerisinde dokuma ustalarının

¹² TEZCAN, Hülya; ATASOY, Nurhan; B. DENNY, Walter; W. MACKİE, Louise, *İpek, Osmanlı Dokuma Sanatı*, TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., 2001, s.15.

¹³ İNALCIK, Halil, *Rönesans Avrupası, Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul, 2011, s. 72.

¹⁴ ATALAYER, Günay, “Dünden Bugüne Anadolu’da Kumaş Dokuma Sanatı”, *Türk Kültüründe Sanat ve Mimari*, İstanbul, 1993, s. 57.

¹⁵ AYTAÇ, Ahmet ve ark, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Konya El Dokumacılığı ile Alakalı Belgelere Dair”, *S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. II. Uluslararası Türk El Dokumacılığı (Tekstil) Kongresi Bildirileri*, Konya, 14-15 Mayıs 2009, s. 41.

sayıları azalmış, kullanılan hammaddede, kumaş kalitesinde, kullanım alanlarında değişimler olmuş, üretim el tezgâhlarından yarı ve tam otomatik tezgâhlara geçmiştir¹⁶.

CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVLERİ'NDE BULUNAN İZMİR KUMAŞLARIYLA ALAKALI BELGELER

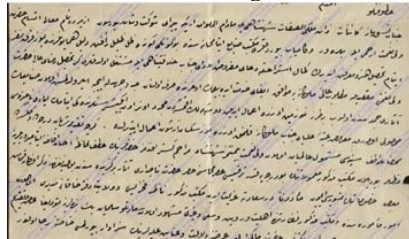

Fotoğraf: 2, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Kağıthane-İstanbul (Fotoğraf: A. Aytaç arşivi).

Gerek Osmanlı Devleti döneminden günümüze ulaşan ve sadece Osmanlı Arşivi'nde miktarı 150 milyonu bulan belge ve defter serilerinden, gerek belgelerin tanzim ediliş tarzı ve büyük bir hassasiyetle korunmuş olmalarından, gerekse bürokrasinin her kademesindeki yazışmaların mutlaka deftere kaydedilmesiyle ilgili emir ve nizamnâmelerden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren resmî belgeleri muhafazaya, bugünkü tabirle arşivciliğe büyük önem vermiştir¹⁷.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv belgeleri içerisinde İzmir kumaşları ile alakalı çok sayıda belge vardır. Ancak bu çalışmanın bildiri ile sınırlı olmasından dolayı sekiz adet belge konu olarak ele alınmıştır.

Birinci Belge:

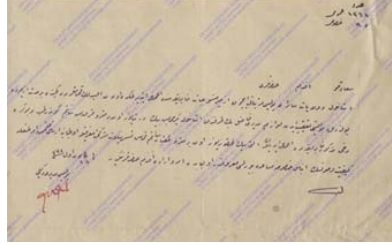
Fotoğraf: 3, 25 Dosya numaralı belge.

¹⁶ ÖNLÜ, Nesrin, “Ege Bölgesi El Dokuma Kaynakları”, *Sanat Dergisi*, S: 17, 2010, s. 47.

¹⁷ ANONİM, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, 2021, s. 1.

Yıldız Perakende Umum Evrakı, 25 Dosya, 10 Gömlek numaralı, 24.01.1310 tarihli belgede “İzmir Mekteb-i Sanayii mamulü olan kumaşın padişaha takdimi”nden bahsedilmektedir.

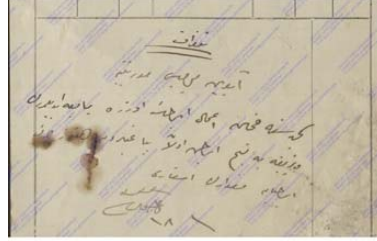
İkinci Belge:

Fotoğraf: 4, 37 Dosya numaralı belge.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım kalemi, 37 Dosya, 42 Gömlek numaralı, 24.03.1335 tarihli belgede “İzmir Mensucat Fabrikası’nda imal edilen kumaşların Dersaadet’e ulaştığı” hakkında bilgilerden bahsedilmektedir.

Üçüncü Belge:

Fotoğraf: 5, 39 Dosya numaralı belge.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım kalemi, 39 Dosya, 109 Gömlek numaralı, 13.11.1335 tarihli belgede “Kumaş imali için İzmir Aba Fabrikası’na verilen yapağılardan harcanamayan kısmın bildirilmesi” ile alakalı bilgilerden bahsedilmektedir.

Dördüncü Belge:

Fotoğraf: 6, 42 Dosya numaralı belge.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım kalemi, 42 Dosya, 86 Gömlek numaralı, 08.08.1336 tarihli belgede “İzmir Osmanlı Aba Fabrikası”ndan alınan kumaş numunelerinin Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye Riyaseti’nce tetkiki ve fiyatının bildirilmesi talebi” ile alakalı bilgilerden bahsedilmektedir.

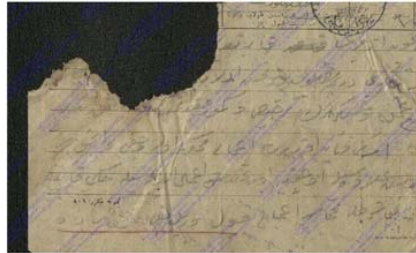
Beşinci Belge:

Fotoğraf: 7, 43 Dosya numaralı belge.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım kalemi, 43 Dosya, 15 Gömlek numaralı, 19.10.1336 tarihli belgede “İzmir Mensucat Fabrikalarına sipariş olunan polislerin elbiselik kumaşlarının imal ettirilmesi talebi” ile alakalı bilgilerden bahsedilmektedir.

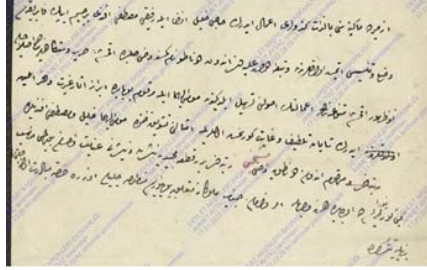
Altıncı Belge:

Fotoğraf: 8, 45 Dosya numaralı belge.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım kalemi, 45 Dosya, 42 Gömlek numaralı, 01.05.1337 tarihli belgede “İstanbul polis memurları için İzmir Kumaş Fabrikası’nda imal edilen kumaşların eski fiyattan imal edilebileceği teklifi” ile alakalı bilgilerden bahsedilmektedir.

Yedinci Belge:

Fotoğraf: 9, 14 Dosya numaralı belge.

Sadâret Âmedi Kalemi Defterleri, 14 Dosya, 50 Gömlek numaralı, 29.12.1265 tarihli belgede “İzmir’de makineleri bizzat kendileri imal eden büyük bir ipek fabrikası kuran Hacı Halil Efendi ile arkadaşı Hacı Mustafa Efendi ve Haleb’te çeşitli ipek kumaş çıkarmak için tezgahları ıslah eden Andon Honata’ya birer nişan verilmesi” ile alakalı bilgilerden bahsedilmektedir.

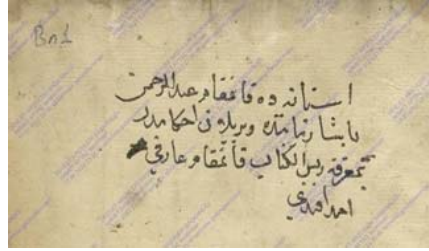
Sekizinci Belge:

Fotoğraf: 10, 409 Dosya numaralı belge.

Cevdet Maliye, 409 Dosya, 16783 Gömlek numaralı, 29.12.1222 tarihli belgede “İzmir’de dokunan ve oranın alacası diye şöhret bulan kumaşın beher topundan damga resmi alınmak üzere emniğin malikine veçhiyle tevcihi” ile alakalı bilgilerden bahsedilmektedir.

Dokuzuncu Belge:

Fotoğraf: 11, 96 Dosya numaralı belge.

Bâb-ı Âsâfî Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri, 96 Dosya, 66 Gömlek numaralı belgede “İzmir’den İstanbul’a kadar olan kadılara, kethüdayeri, serdar ve iş erlerine: Enderun-i Hümayun için İzmir’den gönderilen çuka ve kumaşın güvenli bir şekilde ulaştırılması” ile alakalı bilgilerden bahsedilmektedir.

SONUÇ

İnsanlığın vazgeçilmezi olan tekstil alanında özellikle kumaş üretimi Osmanlı döneminde halı, kilim gibi tekstil ürünleri kadar önemli ve kıymetliydi. Bursa gibi tekstil alanında önem arz eden şehirler dışında üretim hacmi ile dikkatleri çeken başka şehirlerinde var olduğunun bir delili olarak İzmir dkkat çekici bir konumdadır. Ancak günümüzde tekstil sektöründeki hızlı gelişim ile üretimi sınırlı olan ve zaman alan el dokumacılığının ve küçük işletmelerin rekabet şansı neredeyse hiç kalmamıştır. Bu anlamda reklam, yeni üretim ve pazarlama sstratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri’nde konunun önemini ortaya koyan çok sayıda evrak vardır. Tekstil alanında kumaş üretimi noktasında Osmanlı coğrafyasında İzmir’in önemli bir üretim merkezi olduğu bilinmektedir.

Bu araştırma kapsamında incelenen belgeler ışığında; Osmanlı döneminde İzmir Mekteb-i Sanayii’nde kumaş imal edildiği ve buradan padişaha bile gönderildiği, İzmir Mensucat Fabrikası’ndan da İstanbul’a kumaş sevkiyatının olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca İzmir’de bir aba fabrikası olduğu ordunun ihtiyaçları için üretim yaptığı, İstanbul Polis Teşkilatı’nın ihtiyacı olan üniforma kumaşlarının da İzmir Kumaş Fabrikası tarafından üretildiği belgelerle ispat bulmaktadır. İzmir’de özel müteşebbis eliyle ipek kumaş fabrikası kurulduğu ve bu kişilerin devlet eliyle bu girişimlerinden dolayı madalya ile taltif edildikleriyle alakalı belgelerinde arşivde yer aldığı anlaşılmaktadır. Yine İzmir’de kumaş üretimi yapan üreticilerin ödeyecekleri vergiler hakkında da yasal mevzuatların ve kumaşların nakli sırasında yol güvenliğinin devlet eliyle düzenlendiği

görülmektedir ki bu da şehrin üretim hacminin önemini ortaya çıkaran kayıtlar olarak önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde kumaş üretim noktasında İzmir'in önemli bir merkez olduğu Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv kayıtları ile de kesin olarak ispat bulunmaktadır.

Kaynakça

- ANONİM, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, 2021.
- ANONİM, *Tekstil Sektörü Analiz Raporu ve Kılavuzu*, Ankara, 2021.
- ATALAYER, Günay, "Dünden Bugüne Anadolu'da Kumaş Dokuma Sanatı", *Türk Kültüründe Sanat ve Mimari*, İstanbul, 1993.
- AYTAÇ, Ahmet ve ark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Konya El Dokumacılığı İle Alakalı Belgelere Dair", *S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. II. Uluslararası Türk El Dokumacılığı (Tekstil) Kongresi Bildirileri*, Konya, 14-15 Mayıs 2009, s. 41-50.
- AYTAÇ, Ahmet, "Osmanlı Dönemi'nde Bursa İpekçiliği, Dokumacılık ve Bazı Arşiv Belgeleri", *Tarihin Peşinde*, Yıl: 7, Sayı: 13, Konya, Nisan 2015, s. 1-11.
- AYTAÇ, Ahmet; İLBAK, Merve, *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde El Dokumalarına Dair Önemli Kayıtlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÇETİN, Atilla, "Osmanlı Arşivinin Tarihçesi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Mayıs 1985, İstanbul, 1986.
- EMECEN, Feridun, "Cullâh", *DİA*, C: VIII, İstanbul, 1993, s. 83-84.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Defter", *DİA*, c. IX, s. 90.
- GÜRSÜ, Nevber, *Türk Dokumacılık Sanatı: Çağlar Boyu Desenler*, İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1988.
- İNALCIK, Halil, *Rönesans Avrupası, Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul, 2011.
- ÖNLÜ, Nesrin, "Ege Bölgesi El Dokuma Kaynakları", *Sanat Dergisi*, S: 17, 2010, s. 47-60.
- ÖZAY, Sühendan, *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*, Ankara, 2001.
- TEZCAN, Hülya, "Bursa'da İpekçilik ve İpekli Dokumacılık", *Kültür Sanat Dergisi*, S: 35, Eylül 1997, s. 49-53.
- TEZCAN, Hülya; ATASOY, Nurhan; B. DENNY, Walter; W. MACKİE, Louise, *İpek, Osmanlı Dokuma Sanatı*, TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., 2001.
- ÜSTÜNER GÜR, Sema, "Türkiye'de Tekstil Sanatının Bugünü", *Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu*, 18- 0 Ekim 2018, Van, s. 1-20.
- ZERDECİ, Hümeysra, <http://www.arsivcilik.com/Osmanli.htm>, 09.10.2008.